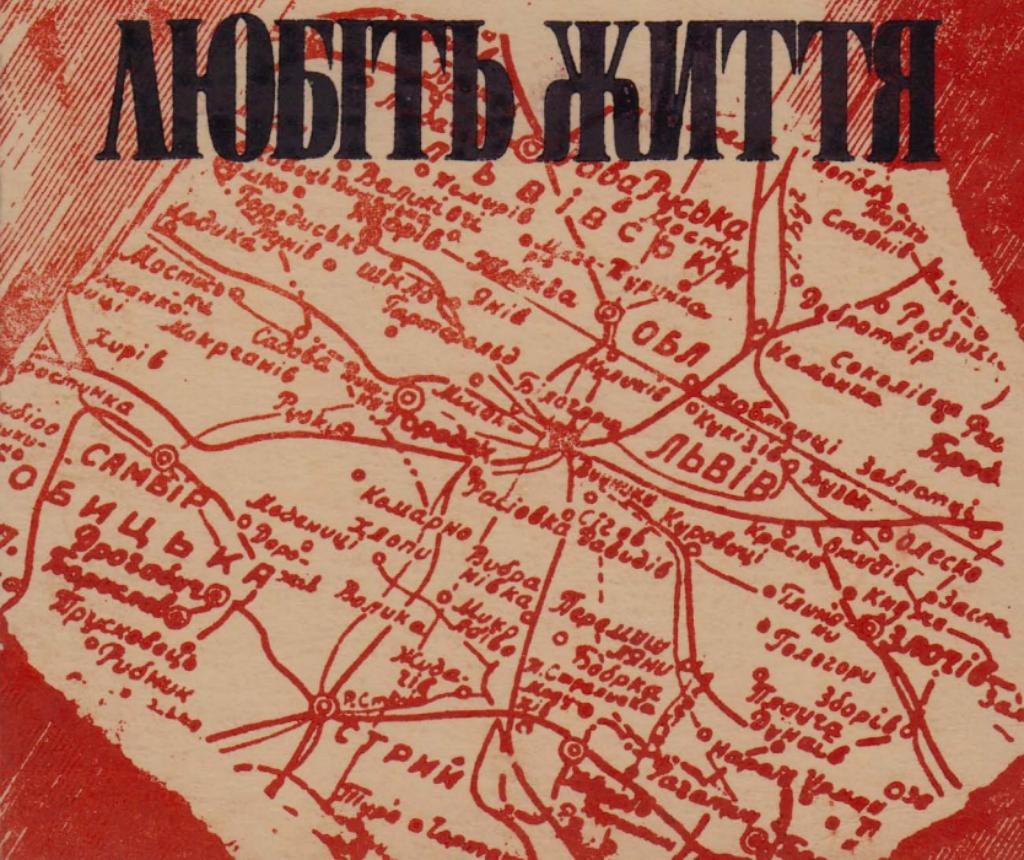

БОГДАН ПОДОЛЯНКО

ЛЮБІТЬ ЖИТТЯ

Богдан Подолянко
ЛЮБІТЬ ЖИТЯ

Любій моїй сестрі, Марії, — присвячую
Автор

BOHDAN PODOLANKO

Passion for Life

ISBN 0 9593028 0 8

**SYDNEY-ADELAIDE
1982**

БОГДАН ПОДОЛЯНКО

Любіть життя

diasporiana.org.ua

Сідней — Аделаїда
1982

Обкладинка: *ПИЛИП ВАКУЛЕНКО*

Друкарня М. Цюрака Сокирчин в Аделаїді

Printed by M. Clurak, Adelaide, South Australia.

МОЯ БОЛГАРІЯ

— Романе, де ти? — почув я з хати голос діда, який кликав мене.

Я з'явився на порозі, прибігши із городу, де я *крав* у баби стручки гороху і зразу їх з'їдав. Солодкий горох був.

— Що діду? — спитав я.

— Якщо будеш гречний, візьму тебе з собою. До циганів підемо.

Я вже знат, що *йти до циганів*, це перейти кордон болгарсько - румунський і *йти до села*, що звалося Калешті, де у діда було багато знайомих. До них дід мій Грицко мав завжди якусь справу.

Та поки я розкажу вам про перехід кордону, скажу декілька слів про свого діда. Мій дід, або батько моєї мами, був прозваний болгарами козаком. Козак Гринь, чи Грицко козак. Коли вже підрісши, я розпитував діда, чому його називають козаком, він казав мені, що то дід його був козаком і приїхав здалека, десь з Херсону, до Болгарії і тут поселився на правому березі Дунаю, бо болгари кращі люди, ніж цигани, казав дід. А під *циганами* він розумів румунів. Дід Грицко, так Грицко без м'якого знака, бо Грицько — це молодий хлопець, так як Івась, чи Ваня, повчав ме-

не дід. Баба Ганька, що була мамою моєї мами, не раз насміхалася з дідового козацтва, яким він гордився. Вона казала:

— Дід твій, Ромцю, такий козак, як з клоччя куля. І я не розумів тоді, як це можна з клоччя зробити кулю ...

Мама моя вийшла заміж за австрійського русина і жила далеко від діда й баби, десь там за горами Карпатами, де я народився, але як подарунок бабі й дідові віддали мене, коли мені було 4 чи 5 роців. Щоб я умів підписатися, навчила цього мене моя бабуня, що була жінка дуже велика й дуже груба; вона жила майже на місті, де було багато кукурудзи, огірків, гарбузів та іншої городини. Були й перці, але за них була в мене з бабою суперечка, бо в крамниці продавали зовсім інший перець, ніж той, що ріс у нас. За мої завваження, вона мене гнала геть і казала, що таке собаче насіння не буде її вчити розуму ...

Велика хата й дідова клуня стояли посеред великого містечка і пригадую собі, що не раз весною Дунай виходив із берегів, дід сміявся, що у клуні стільки води, що можна раків ловити, але ніколи він їх не ловив. Місцеві хлопці мене не любили, бо я не вмів з ними говорити, і вони приходили тільки для того, щоб поласувати влітку

на бабиному городі, поїсти гороху чи гарбуза і не раз навіть полуниць давала їм бабуня.

Поки дід збирався, я мив свої заболочені ноги і готувався в похід з дідом до циганів. Найцікавішою подією такої подорожі було те, що треба було перейти великий залізничний міст на ріці Дунай, тож я набираю повні кишені грудок, чи камінців, щоб кидати їх з мосту в широку і глибоку ріку. Дід брав невеличку тачку — отаку скринку з одним колесом спереду, саджав мене в неї, баба завивала кусень хліба, цибулю чи яблучко й кусень сала, і так ми марщували до моста, щоб перейти Дунай. На мості була застава, і кожного разу при такому переході кордону мене зганяли з тачки і вусатий австріяк, як казав дід, пereщупував клунчик, чогось шукаючи. Звичайно, він нічого не знаходив, і ми продовжували наш похід. Дід кожного разу казав одне і те саме: він хоч і австріяк, але він наш русин. І справді цей австріяк говорив так, як тато і мама ...

Коли дід втомлявся мене везти, казав мені злізати з тачки і йти пішки попереду. Вказуючи на город з кукурудзою, дід освідомлював мене, що то наше поле, тому нам легко переходити границю. До села було кілометрів зо два, але люди стріча-

лися зразу за мостом, і дід, вітаючись з ними, говорив такою мовою, що я ніколи не дізнався, що він казав. Якби дідові хтось нового язика причепив, думав я ...

Побувши в селі, де нас вгощали смачним хлібом, жовтою густою кашею й кислим молоком, ми, як правило, верталися додому пішки і я не раз впрошувався до діда на руки, коли почали боліти ноги. Такі подорожі робив я з дідом найчастіше під неділю і, коли верталися додому, у будді на мості вже нікого не було, і дід сміявся, що тут *навіть ружо можна перенести*. Коли дід вибирався без мене, баба просила:

— Грицку, та візьми з собою того гунцвата, а то я собі з ним ради не можу дати.

І ми ходили - ходили. Та вже, коли мені було коло десяти, дід і баба сказали мені, що я поїду назад до мами і тата за Карпати.

— Ти вже великий, — казала баба, — тобі треба у школу йти, а то виростеш таким бовдуром, що ніяка дівка за тебе заміж не піде.

Мене посадили на потяг і, поцілувавши бабину й дідову руку, я сів до вагону і висловив лише страх: що буде, як мене в дорозі хтось вкраде?

Дід запевнив, що лихе не пропаде і це не заспокоїло, а в дорозі кондуктори передавали мене один одному, немов якусь річ.

По кількох роках життя *вдома*, я вже з великою відвагою їхав знов побути з дідом і бабою, бо казала мама, що старі вони вже, можуть повмирати або буде війна і більше їх не побачу ...

Мені було вже сімнадцять, коли на станції в Болгарії я побачив стареньких бабу й діда. Баба затурбувалася, чи я не голоден, а дід говорив тепер зі мною. як з дорослим. Прийшов і австріяк-русин, щоб побачитися зі мною. І так, слово по слові, почали пригадувати, як я ще маленьким з дідом їздив на тачці до Калешті.

Австріяк-русин почав розпитувати діда:

— Грицку, бачите, я вже пішов на пенсію, ніякого уряду не маю, але отак добре по-сусідському скажіть мені, чим ви гандлювали, що я ніколи вас на мості ні з чим не злапав?

— Тачками! Румуни потребували тачок.

Усі ми голосно, але добродушно розсміялися...

Я прощався з Болгарією, чудовою землею, де кілька років провів мою безжурну молодість.

ДЕНЬ ТАКИЙ, ЯК ІНШІ

(Епізод з підпілля ОУН)

Гарна була осінь 1943-го року у Львові. Золоте листя починало вкривати землю в парках. Лавки на Високому замку зайняти були професійними закоханими, цебто гімназистами і студентами. Де-не-де якась старенька за звичкою виводила свою собачку-Мушку, так, обов'язково Мушку, бо це добре звучало і польською, і українською мовами, а ці дві національності добре знали, що в цьому місті невигідно афішуватися національністю. Бо не лиш Гестапо і Кріпо були всюди, але й самі мешканці міста мали між собою старі порахунки. Найбільше треба було прислухатися, чи хтось з-поміж тих, що були зодягнені в німецький військовий мундир, не розмовляли польською мовою. Польську патріотичну тираду: *Кто ти естесь? — Поляк мали! Які знак твой? — Ожел бяли!* ... було перероблено на таку: *Кто ти естесь? — Фольксдойч мали! Які знак твой? — Хлебусь бяли ...*

Не сиділи й українці з складеними руками, тож життя в місті в цей час було, немов життя в джунглях. Ніхто не знов, що може статися кожної хвилини. Кожного

ранку підбирали трупи і звозили до моргу на Пекарській вулиці. Цей день пригадався тут, в соняшній Австралії, як почитав я в огидній київській газетці, що зветься *Bisti з України*, де добрий знайомий, теперішній письменник Тарас Мигаль, обкидає болотом буржуазних націоналістів за їхню співпрацю з гітлерівцями. Додам, що возили Тараса зразу по війні кудись на схід перевиховувати, тож дивуватися його метаморфозі невільно. В цей згадуваний день жовтня 1943-го зустрівся я з Тарасом на Стрілецькій площі майже в центрі Львова, де Гестапо мало розстрілювати закладників-українців за те, що десь тут, на нашій таки Богданівці, хтось вкоротив життя двом гестапівцям-фольксдойчарам, а що були вони з поляків, то за розумуванням німців могли це зробити лише українці. Шіснадцять хлопців стояли під муром, оточені гестапівцями, і бачив Тарас, бачив я з ним, стояли ж укупі, як то оті кляті буржуазні співпрацювали з гітлерівцями. Кілька серій, і люди не падали отак, як бачимо в телевізорах падають індіяни на американському заході. Вони, мов якісь міхи, легко обсувалися і валилися додолу.

Відчуваю, що тепер, за еміграційною помпезністю, треба б мені написати, що стояли серед глядачів і члени ОУН і стис-

кали в кишені пістолі, клянучись у відплаті. Може й таке було, а у мене стискалося серце, що мама не побачить Дам'яна, якого ми пізнали, сестра не має вже брата Сидора, а любка Орися вже ніколи не загляне в очі Юлька. Ніхто з-поміж публіки не кричав «Ганьба!», не стріляв у гестапівців, то не мало сенсу. Це була однак лекція патріотам, за яку ми так дорого платили. Ніхто не робив фотографій катів. Німа мовчанка, однак, мала свою вимову. Хіба немас сумніву, що німецька нація за розбійництво Гітлера дуже дорого заплатила, теж кров'ю! Чиж можна дивуватися, що трудно було мені у цей день розуміти й виправдувати, що деякі мої особисті приятелі іхали в цей час до Дембіци чи Гайделягру, діставати вишкіл німецьких інструкторів і помагати Гітлерові зупинити другого варвара, що сунувся назад на Україну? Та це була війна і, якщо не помиллюється, то це слова Клявзевіца, що війна — це продовжування політики ішими засобами. Українці, мабуть шукали засобів, а що не знайшли, то це теж закон війни, яка має дуже химерні потягнення і висліди ... Ми з Тарасом подали собі руки, я знов, що думає він, а він точно знову теж, що думаю я: нині вони, а завтра можемо ми бути. Ні, ми не були герої, навіть револьверів у ки-

щені не стискали, бо ми в цей час і наших обставинах у револьвери не вірили. Ми знали, що в місті добрий документ, навіть фальшивий, кращу послугу дає підпільникові ніж зброя чи граната. І я хочу підкреслити, що сам був одним з тих, що робили документи тим, які виконували особливі доручення проводу підпільної організації. І за ці, як правило фальшиві документи ми теж платили ціною крові.

Ловило наших польське підпілля й мало доказ в документі, що цей чоловік співпрацює з німцями. Ловили наших і радянські партизани і за документ з свастикою розстрілювали, бо чорним по білому було написано, що ця особа є німецьким агентом. Гинули і ці, і ті; ті — зі зброєю в руках, а ці — з документом. Це недоля поневоленого народу, який пробує для роботи і самозбереження користуватися різними засобами у підпільній роботі. Стрийський обласний провідник ОУН, Кедр, ідучи в село поклав свій автомат, німецьке МП в кущ, а, вернувшись, витягав його, гілка куща зачепила скобу, і Кедр перерізав сам себе серією наполовину. Про цей випадок можна сказати народнім терміном: *де дрова рубають, там тріски летять*. Коли нині, сидячи у тихій хаті, згадую цих друзів, яких у розквіті їх сил

забрала голодна на кров і тіло наша земля, то аж страшно думати. Важко повірити, що нині після такого жахливого досвіду, ми ще сперечаемось: ви зле зробили, бо йшли до Гітлера (який там чорт до нього йшов?), або: ви зле робили, бо дерлися з мотикою на сонце. То, мабуть, добре ті зробили, що сиділи на печі? І вони зле робили, бо їх зрештою й там знайшли. Ой, біда, біда, тій чайці небозі, що вивела часняток при битій дорозі ... З бункеру УПА писав уже тоді, як ми їли унрівський хліб, що я Хрін, мені зріжуть гичку, то я з кореня пущу жилу, а коли відріжуть і гичку і корінь, то я висиплюся насінням з квіту моєго. Такий, як цей Хрін, мій народ — його вбивають, січуть, а він з кожного кусня пускає листок або корінь і живе. Ніхто не може запечатати життя моєму народові. Здавалося, що після Полтави вже нічого не осталося, а ви гляньте, який живучий мій народ. Наш народ!

* * *

Вернуся до цього дня осені 1943 року. Я вернувся до моєї кімнати, впав на ліжко й гірко - гірко заплакав, взагалі я ніякий революціонер, бо я плакав, що вже немає

Дам'яна і мені, як приятелеві, треба було поїхати до його матусі і сказати їй, що Дам'ян в пантеоні святих. Мав сказати, що, — *Матусю мила, як підете до неба, то синочок ваш єдиний буде там уже старожилом і привітає вас, як добру маму, що виховала сина на такого, що не зігнув колін перед ворогом, і ви, матусю, станете поруч Матері Божої, бо вона віддала сина Ісуса для добра людства, а ви теж віддали сина свого єдиного за те, що він бажав добра своєму народові.* Я спав, і мені снилось, що Мати Божа сидить, обнявшись з ма-мою Дам'яна, і вони оплакують долю усіх матерів на світі, що віддали своїх діток для загального добра. І мені в уях дзвенів голос Дам'янової мами, яка обнявши Марію, маму Ісусову, говорила: — *Маріє, люба моя, але ж Дам'ян мій міг ще жити, йому ж ще не було стільки років, як Синові Твоему.* А Марія Ісусова казала старій матері Дам'яна: — *Маріє, мати Дам'яна, твій син теж вічно житиме в душі усього його великого народу. Бо він і згинув для того, щоб вічно жити, як символ борця за кращу долю народу українського...*

Розбудив мене стук у двері. В кімнаті було темно. Видно, що вже була ніч. З-за дверей я почув жіночий голос: — *Друже, ви вдома?* Я відчинив двері, а в коридорі

стояла невеличкого росту, усміхнена Зоня. Я подумав: кандидатка на життя вічне! Розгублено я пропустив її в кімнату і запалив світло.

— Я маю пошту для вас, друже Остапе, — і з кишені блузочки вийняла *грипса*, маленький сувій з цигаркового паперу, заклесний слиною пакетик, і подала мені...

Зоня була зв'язковою в підпіллі, таким неславним, але необхідним звеном в житті підпілля, без існування якого вся мережа ОУН була б паралізована, якби не було таких, як Зоня. Вона походила з підльвівського села, не встидалася того, що не міська *паненка*, і організація гонила нею, не питуючись втомлена вона чи ні. Уся львівська сітка ОУН знала, що Зоня дуже обов'язкова, пошту ОУН вона своєчасно приносila, і ще всі хлопці знали, що Зоня малесенька та зовнішньо некрасива, ні вона ні до кого, ні ніхто до неї не залицяється, тому її любили й поважали. Я розкрив грипса, сказавши:

— Зоню, ви почекайте, бо якщо треба відповісти, я змісця напишу.

Вона сіла на стілець і чекала, а в моїй пошті, як ми звали, було написано: *Друже Остапе! Нині є авто, і я вночі, мабуть, буду їхати назад. Якщо гроші є готові, прийдіть увечері до Наді і принесіть.* (--) Богдан - 15.

Зоню, дорога, — сказав я, — Дякую вам, біжіть додому, відповіді не треба. Нині я був на Стрілецькій площі і бачив, як наших розстрілювали... Вона сказала, що була теж, бачила Дам'яна й чула, що він щось кричав, але була далеко і не знає що. Сказала, що їй не дуже подобається мое помешкання напроти станиці *Гайму німців*, і краще мені буде, як я знов перейду на Личаків, бо там тихо й німаків немає.

— А Богдана ви бачили? — спитав я.

— Так, — сказала вона, — Богдан, а ви знаєте, який він бойовик? Зразу вступив до мене на 77-ку (а це була адреса Зоні у східній частині міста при вулиці *Жовківській* 77, недалеко відомої фабрики алькоголю *Бачевського*).

— Богдан, — почала розказувати Зоня, — в мене в хаті написав вам грипса і привіз нам мішок бульби і пару кілограмів сала. Занесу на 54-ку, щоб Варварка зробила обіди.

Я не радий був Зониним балачкам, спішив, а їй цього не міг казати. Випровадив її за двері, вона поїхала, чи пак пішла, а я, глянувши, що вже сьома вечора, скоро витяг з валізи під ліжком зроблені мною фальшиві *авсвайси* (посвідки) Львівського Гестапо, де було сказано, що предявник цього документу відправляється в район

Луцька і про його завдання чи обов'язки може говорити лише в бюро Гестапо при вулиці Пелчинській у Львові. У дописці документу було нормальне для німецьких установ звернення, що всі бюра та установи повинні бути помічними цій особі. Підпис був якогось головного *штурмбанфюре-ра* Цудвіка і розкішна суха печатка, яка витискає папір (англ.: ембосед). Перевіривши в портфелі, чи я маю посвідку, що я *фербіндунгсман Вермахту, Гайм № 5*, на вулиці Чистій, при вул. Кадетській, сказав служниці панства, в яких я жив, що йду на Академічну покупатися (там же були ванни імені святої Анни, куди ми ходили, бо при обслузі був наш чоловік, і часто, німці купалися, можна було в них украсти деякі документи).

Надя — це був ресторан на Берестейській площі, де можна було поїсти, випити, закурити, куди німці приносили продавати дещо на чорному ринку і де я міг поїсти й не платити. Мене не обходило, чи Надя є членом ОУН, бо існувало правило: чим менше знаєш, тим краще, бо менше виб'ють з тебе німці, як злапають. Не скажеш же того, чого не знаєш. Ресторан був на розі площі, сторожем кам'яниці був Мороз, який за більшовиків був міліціонером, і ми підозрювали, що він є більшо-

вицьким агентом, і за ним пильно слідкували. Богдан був у ресторані і, як хлоп з лісу, як ми казали у Львові, ходив завжди зі зброєю, часто і з гранатою за ремінцем і ніякі переконування його, що в місті добрий документ є значно кращий, ніж сто гармат, на нього не впливали. Надя була за прилавком й наливала келішки підпільму футбодістові УСТ України Мікльошеві, який був чемпіоном з білярду і грав на келішки з Богданом. З Надею розмовляв німець з Вермахту, який приніс продати лікер *Ratafia*. Надя торгувалася, що він хоче забагато, а Богдан питав його зовсім поправною німецькою мовою, чи не може він дістати *цвечкен шнапс*, бо він любить. Німець сливовиці не мав, але казав, що принесе завтра. Спертим до ляди, біля ніг німця стояло ЕМПІ (машинова пістоля на 71 набій, дуже популярна річ на чорному ринку). Я спитав німця, чи не може він продати МП? Німець сказав, що я є *ферріт геворден*, — божевільний... Богданові це не не подобалося. З дійсним бандитським трюком Богдан підсунув крісло німцеві, щоб цей сів, а коли він це зробив, Богдан так вжарив німця дошкою від більярдного стола, що він звалився на підлогу, як торба січки. Щоб не тратити часу, Богдан узяв його попід руки і тут же влі-

во потягнув по підлозі до пивниці. Ясьо Мікльош поклав більярдну палицю на стіл, закрив входові двері. За хвилину вернувся Богдан з пивниці і сказав, що герр Шпіц хоче спати. Мені простяг він портфель, з словами: це тобі сувенір. Надя запанікувала, що їй робити, а Ясьо Мікльош пригадав Богданові, що він програв і платить наступну рунду... Все це сталося так нагло, що я почав давати Богданові документи, які я приніс, а він узяв і сховав за пазуху. Я подав руку Богданові із словами: будьте уважні, і мені було страшно, бо я підозрював, що оця сама рука, яку він подав мені, що нагадувала радше сильну ведмежу лапу, мабуть, назавжди притишила німака.

— А що буде з ним? — вказуючи пальцем вдолину, спитав я.

— Ви тим не турбуйтеся, скоро приїде вантажне авто Брідського Повітового Союзу, яким я приїхав і яке мене забере, то я візьму його з собою, щоб не засмердівся у цій пивниці з картоплею. З словом *Добранич*, я вийшов з ресторану. Слабе світло ліхтарень ледь освітлювало площу, яку я перейшов. Тоді через вулицю Льва Сапіги дійшов до вулиці Шептицьких і Святоюрського скверика, проходячи яким, я перехрестився, чого вже давно не робив. Я на-

віть внутрішньо підсміхнувся із себе самого мовляв: бачиш, як тrivога, то до Бога... І віра в Бога захиталася в 1941 році, коли глядав могили замордованих Німецької армії, Львові, коли я оглядав гравюри мордованих тисяч у Вінниці, свідки знищення і розстрілів жидів з лохолих, чих і дітей. Я бачив стігнені винних і чиків жертв, що перебували в книжок, пізнані зідей і чув з опоминь.

Біля Голода чошли зупини: не стежка жандармська не оглянувши докument гайльгітла, що на що дповів їм тим самим, і за хвилини окийно ліг спати.

Коли прийшов час, що Львів будився стрічати його, запевно не буде різници від уcho, з того. З недалекого пресового конця вулиці Сокола, бігли в усі сторінки продавці газет, і я почув роком до мені старого продавця Нікодима, який збуть, усе своє життя продавав газети. Чна з гумором і відважною за санага, коли біг з «Всеком» кричав: — нови, Всек нови, за сев беку кро. Озєф Бек був місцем закордонних співаків Польщі до 1939.). Я знав Нікодима, ін два роки у біг з радянською «Ві

Україною» і кричав: *Вільна Україна — лише за дві копійки...* А нині він кричав: *Львівські вісти — нема що істи!* Смішне з трагічним так часто поєднувалося у психіці львов'ян, що стало приводом смішок: *Та йой, я зі Львова, але як знаєте, Львуф — не для кождого здруф...* Згадав, що не всі ті, що бачили учора сходяче сонце десь там у Винниках, побачуть його нині... Було велике небажання попасті німцям у руки, день був заздалегідь розплянований для праці, але де сьогодні доведеться поїсти і що, ледве чи хто з нас точно знав...

* * *

Про велику мапу Радянського Союзу, по-колену шпильками, на фронтових лініях перемагаючих армій, теж забули. Коли шпильки посувалися далі і далі на схід, їх пильнували. Тепер же, як треба було перекладати шпильки в протилежну сторону, мапа втратила атракцію, і це теж заставляло кожного з нас поважно думати. Ми знали, що краще не буде.

БОГА НЕМА!!!

(Автентична подія)

Село Ожидів, Олеського району. Львівської оласти, було велике й заможне село, як на галицькі обставини. Була у ньому велика трьохбанна мурвана церква, одноповерхова, велика – теж мурвана, школа, власна залізнична станція. А посередині, як і личило хорошому селу, тітка Товба мала невеличку корчму, навпроти якої був постерунок поліції, з трьома поліцаями. Село мало великий дерев'яний Народній дім із сценою й залею на якихось 200 осіб. В одній кімнаті була крамниця кооперативи, а в другій — читальня *Просвіти* з бібліотекою, на якихось тисячу книжок. Якщо судити по вигляді книжок, то зацікавлення ними було велике, бо книжки Ожидівської *Просвіти* погнуті, обдерті, з відбитками відтисків пальців на кожній сторінці. Читання книжок — була справа гонорова, і бібліотекар дбав про те, щоб список осіб, які перечитували найбільше книжок, висів на стіні, прип'ятій *плюсовою*, цебто таким металевим цвяшком, що мав велику голівку, щоб можна було втиснути його пальцем у стіну.

Посеред села на великому майдані росла височенна груша, на якій, як правило, як не пильнували поліцай, кожного Першого листопада хтось упертий вивішував жовто-блакитний прапор, як символ Галицької державності.

Були в селі і свої власні злодії, власні жиди, які всупереч забороні, продавали контрабандну сахарину й різали пачку тютюну на чотири, чого невільно було робити. Релігійних воєн в селі не було, і тим воно різнилося від інших сіл, в яких були суботники, баптисти чи *анцихристи*, які доказували, що Бога нема...

Жило б собі село нормально, ніхто б надто ним не цікавився, але дбав про добробут галицьких селян товариш Сталін, і в вересні місяці 1939 року прислав доблесну Червону армію, щоб визволила Західну Україну з пансько-польського ярма. Це тоді вперше довідалися ожидівці, що вони належать до Західної України. Іншої назви, як Галичина, вони досі не чули. До свідомості селян дійшло, що назва *жид* є образлива, і на одному з багатьох у той час зборів, які відтепер називалися мітингами — хтось запропонував, щоб село не називати далі Ожидовом, а по-новому мало б бути: Оєvreїв.

Перший конфлікт села з новою владою стався з благого приводу: коли в селі заявили, що депутатом до Верховної Ради УРСР призначена служниця Катерина Савчук, село заворушилося: чому то нас має репрезентувати неписьменна служниця, як у нас є люди освічені, заслужені, люди з довір'ям. Селянам втівкмачували, що, за словами Леніна, служниця може бути керівником держави, але це нікого не переконувало. Тих, кого люди висували у депутати, забрали з села, і ніхто не знав, куди вони поділися?

Готуючи селян стати свідомими радянськими людьми, в село приїзділо з району багато доповідачів і вони пробували лопатами класти в уми нерозумних селян науку, що непомильною є партія й товарищ Сталін, а хто цього не хоче розуміти, він ворог народу, якого треба ліквідувати. Аж тепер зрозуміли селяни Ожидова, чи пак Оєврейова, що їхня думка в тому, що мовляв, *мене ніхто з хлопа не скине, тож нехай буде чорт, аби не лях*, був помилковий погляд, бо з хлопа (в розумінні селянина) його таки *скинули* й зробили пролетарем...

* * *

І так одного гарного вечора, у жовтні 1939 року, приїхав до села пропагандист

Микола Катеринчук, який мав освідомити темну масу ожидівців у тому, що Бога нема, що це вигадка панів...

Покликали президію, що складалася з поважніших селян, яким не дуже до смаку було, коли прелегент запропонував, щоб у президії сидів теж бідняк Семко Найда, сільський злодій. Але не було ради, бо товариш Катеринчук був офіцером з двома фіолетовими ромбами на ковнірі, і як можна було заперечувати бажання такого *генерала*?..

На столі, на сцені, диміла невеличка нафтова лямпа. Президія сиділа довкола стола, а товариш Катеринчук почав від того, що був такий науковець, який звався Дарвіном, і він, за вченням марксистів, доказав, що людина походить від мавпи, що ніякого раю, ніякого Адама і Єви не було, що це фантазія, бо товариш Ленін сказав... І він почав цитувати Леніна із великої книги, яка лежала на столі перед ним. Потім почав цитувати, що казали про Бога Маркс і Енгельс, кінчаючи цитатами товариша Сталіна.

Його дуже здивувало те, що, згадавши ім'я Сталіна, селяни не зривались з місць і не оплескували. Він почав оплески сам, і всі його підтримували.

Від Бога Катеринчук спускався на землю, переходив на попів і єпископів, вказуючи на їх *паразитну* роль, зокрема шукуючи дошкульного місця, мовляв, у кого є більше землі, як у місцевого священика? Тут він знаходив сприятливий ґрунт, і напівсонні тітки й дядьки оживали і навіть підплескували доповідачеві. Але коли він знову педеходив до Бога, якось автоматично вуха слухачів в'яли, і резонанс був ніякий. Прелегент аж кричав іноді й будив сплячих селян, які, натягавши за день мішків картоплі, дрімали, бож це були жнива на картоплю, а погода була скандално мокра й прикра.

Годин зо дві мучився Катеринчук, доказуючи різними цитатами, що Бога нема, що релігія — це опіюм для народу і що лише нерозумні дають себе дурити попам і їх попихачам...

Вичерпавши усі цитати і всі аргументи *передової науки*, Катеринчук випив останні краплі води із склянки, яку він ще до початку лекції просив йому подати, й дивувався, що оця темна маса питала його, що може таки горілки поставити, бож як це отак приймати людину водою?

Випивши води, Катеринчук звернувся:
— Товариш! Може є якісь запитання?

Ті, що сиділи біля стін, протирали очі й здивовано дивилися, чого хоче доповідач. Сільські жінки й не думали питати, бо в Галичині був патріярхат і жінка не мала права голосу. А з дядьків ніхто не виявив бажання запитувати. Тоді Катеринчук рішив посилити зацікавлення. Він почав:

— Товариші, цього бути не може, щоб вас ніщо не цікавило з моєї доповіді. Ставте питання, питайте, я вам дам на все речеву відповідь.

Першою поласувала на право голосу тітка Фрузина. Вона спітала:

— Товаришу, скажіть, будь ласка, коли вже привезуть нафту й мило до коопераціви?..

Катеринчук чемно і ввічливо сказав їй, що це не його справа. Він є працівник відділу пропаганди і має ціллю розповідати людям політграмоту, а щодо нафти і мила, то нехай товаришка Фрузина спитає голому сільської ради. То від нього все залежить...

— Тож, товариші, — знову звернувся Катеринчук до авдиторії, — не може бути, щоб у вас не було питань. Я ще раз звертаюся: *Вопроси есть?*..

Але заля відповіла мовчанкою: у кожного на думці було: додому хочу з Богом чи без Бога, але я втомлений, як собака. Спа-

ти хочу, — казала мовчазність.

На самій задній лавці, щоб можна було, сидячи, спертися плечима об стіну, сидів старий виглядом, але ще енергійний господар села, який уже знав, що йому шлях стелиться в куркулі. Дядько Андрух, чи пак Андрій, заговорив, ніби сам до себе: *Як це так, чоловік говорив дві години. ніхто нічого не зрозумів і ніхто не питає.* А дядько Андрух був знаюю людиною. Він у Першу світову війну воював на *П'явлі з таліном*, луцив москаля під *Перемишлем*, а в час панської Польщі був війтом села, отаким собі головою сільради, як тепер кажуть. Звали дядька Андруха, Гандрухом, бо все в цьому темному на політграмоту селі починалося з літери -га. Казали ожидівці: *Голексо, піди до Гориньки, пожич герга, поїдемо до Голеська на готпуст... Ну, і Голенку візьмемо з собою...*

Встав дядько Гандрух, піdnіс два пальці, ще так, як це було в школі, коли на цьому місці, де висить портрет Сталіна, висів татунцю, наш рідний Франц Йосиф I-й, потім висів Мосціцький, а дядько Гандрух усіх їх пережив. Чи переживе Сталіна, він не думав, тож сказав:

— Товаришу, у мене є питання...

— О, прошу, прошу! — радісно сказав Катеринчук.

— Товаришу, я простий хлоп (селянин — поправив його Катеринчук) — так, я хлібороб — сам себе поправив дядько Гандрух. — У мене є коні, корови й вівці, й усі вони їдять сіно...

— Товаришу, — гукнув Катеринчук, — я питаю, чи є питання по цій справі, що я говорив, а ви мені про вівці, коні й корови...

Але його перебив дядько Гандрух, як перебивав він колись польських поліцай, що приїздили пасифікувати село за спалені скирти збіжжя: *Панове, хлопів не бийте, — казав він тоді, — бо вони годують вас.*

А не боявся він того казати, бо зятем його був поляк, він сам мав повагу в селян, як чесний господар, знав добре польську мову, а служба в жандармерії австрійської армії надала йому відваги не розгублюватися в складній ситуації. І він продовживав:

— Бачите товаришу, як то нефайно. Ви говорили дві години, і ми вас слухали, не перебивали, а я ще не скінчив питання, а ви вже мене посадили...

— Прошу вас, прошу, — сказав Катеринчук, — продовжуйте питати.

— Отож бачите, товаришу, як я вже сказав, — і корови, і коні, і вівці — всі їдять сіно, а от коли прийдеться робити гній, а

гній — це добриво, на якому росте все оте, що ми їмо, — то корова, як зробить, то так, мов велика паляниця, а кінь, як зробить, то як великі яблука, а овечка — немов горішками робить. Скажіть товаришу, чому це так? Усі ідять сіно, а все виходить з них по-інакшому. Чому?

— Не знаю, — буркнув Катеринчук, очевидно, сподіваючись тим закінчити *дебати*, як то він називав.

А дядько Гандрух продовжував:

— От, бачите товаришу, на гіvnі не розумієтесь, а пхаєтесь до Бога...

Спляча заля збудилася й зареготала, а Катеринчук склав руку човнику, нахилився до лямпи й загасив світло.

Всетаки, винесено резолюцію, що Бога нема.

ОТЧЕНАШ ВРЯТУВАВ ЖИТТЯ

Зима 1941-го року була дуже завальна. Княжий город Львів був накритий грубим шаром снігу, а міські Шимони, як звали сторожів камениць, кожного ранку відгортали сніг від входових воріт-брам і, немов копаючи шанці, очищали хідники й проходи.

З харчами було дуже сутужно, їх найбільше, мабуть, мали жиди в гетті (частина Жовківського і Замарстинівського районів міста), які вимінювали хутра, одяг, шкіру і взуття за харчі в селян. Це зовсім не анекдот, а дійсність була, коли сільський дядько саджав на сани фортепіяно, яке виміняв за мішок картоплі й мішок муки.

Саме за таких обставин напередодні нашого Різдва я отримав доручення, щоб разом з Богданом Мухою ми з'явилися на конспіративній квартирі Крайового провідника ОУН, Івана Климова-Легенди, при вулиці Руській число 16. А Богдан Муха саме приїхав з Берліну, де студіював журналістику й добре знав німецьку мову.

З Мухою я мешкав на вулиці Чайковського 10, яку німці перезвали на Цу дер Гиген Гассе. Нині це бічна вуличка Бульвару

Шевченка, одна з кращих вулиць Львова, а за поляків звалась вона вулицею Хоронізни.

Муха почував ще себе відважно, бо мав документи, справжні, що він приїхав з Берліну на відпустку додому. У мене були фальшиві, що я є представником німецької армії і маю завдання збирати по селах пір'я для армії на подушки.

Ви, читачу, будете сміятися з того, але всякий документ з порядною німецькою печаткою, могли ігнорувати лише офіцери Гестапо, які мали свої закони у поведінці з кожним, якого прізвище було не німецьке. Щоб мати німецьке прізвище, треба було знати німецьку мову, а я її належно не зناю. Тож я, Остап Фелікс і Бруно (Богдан) Вальтерштайнер вибралися у призначений час, близько години 8 вечора на зустріч з Легендою. Тоді я ще не знов, що справжнє ім'я Легенди є Іван Климів. Легенда прийняв нас з усмішкою, як спитав, чи ніхто не слідкував за нами, як ми заходили. Він був невеличкого росту, так як я, зате Муха був дуже високий, як на нашу расу, мав понад 2 метри. Це було дуже погано бути таким помітним для конспірації, зате було вигідно всюди інде, як напр. в трамваї чи в потязі, бо такому високому всі робили місце.

Легенда повідомив нас, що на саме Різдво буде в Радехові кур'єр з Луцька, і ми обидва маємо дістатися туди за кілька днів й передати пошту й документи Обласному провідникові ОУН, Кайдашеві, який був моїм шкільним приятелем, ще до війни, а його справжнє прізвище було Гриць Максинюк (німці розстріляли його в 1943 році).

Легенда не знав, що я знайомий з Кайдашем і описав нам його зовнішність. Він сказав, що Кайдаш вище середнього росту, має темні карі очі, чорний заріст і волосся, а в разомові вставляє слова, яких ми галичани не розуміємо. Наприклад, сказав Легенда — коли він скаже вам костюм, то знайте, що це чоловіче, а не жіноче вбрання. З українських документів німецькою мовою, ми мали взяти з собою виказки Українського Центрального Комітету (УЦК), головою якого був професор Вол. Кубайович, а з німецьких — посвідки Жовківського Крайсгауптманішафту, які свідчили, що пред'явник цієї посвідки скуповує у селян худобу на м'ясо для німецької армії.

Покійний Климів-Легенда був людиною жартівливою й перестерігав, щоб ми, будучи кавалерами, часом не одружилися під час подорожі. Коли я спитав його, чи не пригадує він, як взимку 1939-го р. у міс-

течку Соколівка я звітував йому про стан радянських установ в місті Олеську, зокрема, передав наші свідчення про залогу НКВД. На це він відповів:

— Колего дорогий, в той час я стрічався з сотнями людей, звичайно, в сутінках і зовсім не пригадую собі такого випадку, але що це могло бути, не сумніваюся. От ви мене напевно теж не пам'ятаєте з лиця.

Я заперечив, відповідаючи:

— Той, хто бачив ваші зеленкаво-гострі очі і цей гострий ніс, не може забути того...

Ми всі розсміялися, що ніби й рідні, а не знаємо один одного. Господар мешкання приніс чарки, налив нам горілки, яку вже люди звали *контингентікою*, бо німці кожному, хто здавав їм контингент молока, збіжжя чи м'яса, давали пляшку горілки. Ми з Мухою взяли келішки, а Легенда просив принести йому води, бо він хоче з нами запити нашу *прогулянку*, але алькоголю зовсім не вживає, бо, мовляв, шлунок його того не травить. Він навіть називав нас поганими націоналістами, які є жертвами цигарок... Бо ми ж курили, як шевці, якщо це правда, що шевці так багато куряТЬ.

Дізнавшись, що маємо взяти з собою не менше п'ятдесяти документів, Легенда вийшов з мешкання, а нам казав виходити за

півгодини й дивитися, чи за ним хтось не слідкує. Господар вийшов на балкон і виконав функції обсерватора.

За два дні до Сильвестра, цебто 31-го грудня, ми купили залізничні квитки до вузлової станції Красне, якихось 60 км. на схід від Львова. Через снігові замети лінія на Камінку Струмилову була закрита. З Красного, куди потяг прибув увечорі, нам пощастило дістати підвodu до містечка Бузька. Ми зайдли до ресторану Фіяли, де можна було випити по келішку й закусити. Там довідалися, що до Оглядова транспорту немає і, якщо нам дуже треба там бути, можемо розраховувати на власну одинадцятку, наші власні ноги. Було коло десятої вечора, як ми з Мухою, завинувши лиця в хустки, бо віяв неприємний і кусючий східній вітер, пішли на північний схід у напрямі Радехова. Муха був добрим оповідачем, був закордоном і мав про що сказати. Почав з жартів, що доля чомусь доручила вести підпілля людям невеличкого росту. Він казав:

— Дивися, Бандера зовсім короткий, Максим Рубан (Микола Лебедь) теж, як скибка, малий і худий. Або візьми Легенду? Та ж йому дати штани з великого хлопа, то він запне їх хіба на ший.

Це не були насмішки, бо респект і послух до наших провідників ми мали повний.

Вітер повертається більше з півночі й, ідучи в потрібному нам напрямку, ми рішили, що йдемо надто на північ, замість на північний схід, і повернули зовсім на схід, того не спостерігаючи. Ми знали, що село Адамівку треба нам лишити праворуч, і дуже здивуалися, що після кількох годин ходу, на таблиці побачили, напис Адамуфка. Це була німецька колонія, однак сполячена і навіть ті, які розмовляли в селі німецькою мовою, були більш поляками ніж німцями. Ще тоді ми знали, що німці дуже скоро асимілюються, та не уявляли собі, що, афішуючи польський патріотизм, у душі своїй німець лишався німцем, хоч і не всі...

Підходячи до перших хат, ми їх оминули, бо небезпечно заходити до першої хати, де може хтось чекати на подорожуючих. Ми дійшли до середини, як нам здавалося, села, коли раптом хтось крикнув:

— Стій! Руки дотори!

Ще цього бракувало, щоб ми попали на польську бойківку, — подумав я. Але часу на роздуми не було. На тлі білого снігу, дві темні постаті з рушницями в руках наблизилися до нас. Муха шепнув мені: «Грай

поляка!» Це бото будь поляком. А сам крикнув голосно:

— Не грай пан варята, що своїх не познаєш?

Цю пасом, як це зветься польською мовою, якщо когось під цівкою гвинтівки ведуть кудись, нас привели до хати й, обмажавши, чи не маємо зброї, нас попросили рішучим тоном, показати документи. Муха показав свою посвідку львівську, що він допомагає будувати сковища проти бомбардувань, а я вийняв мою правдиву посвідку, що я є студентом Львівського університету, який німці перезали на *Техніше фахкурсе*. Мое прізвище, зроблене з роздумом, саме на таку ситуацію, — Фелікс, було більше польське, ніж українське. А Муха, як то муха, могла бути українська й могла бути польська.

Богдан, як старший і як більше досвідчений, заявив стежі, що ми русини, бо сама назва українець кожного галицького поляка дуже дражнила. Їм здавалося, що як *руси*, то *почцівні*, то не шкідливий, теж обиватель Полыці. Один з тих партизан розбудив чоловіка, якого кликав *пане сержантє*, і той сказав лише, як *кабанє*, то *розстиеляць і ніц сев нє питаць, як наси, то нех собє ідов*. І ліг далі спати.

— То цо, Місю, зробіми? Пусціть їх, чи
даць фацкі?*

* вилупити

— Поведз, би сев помодлілі і випро-
вадзь на тамтен свят.

Чи не під впливом росту Богдана, наш
начальник мав, видно, більше розгону до
мене, бо крикнув:

— Мудль сев, скурви сину, бо жище ці
сев коньчи.

Я розгублений до краю пригадав собі,
що я ж можу молитися й польською мо-
вою. Десяток років тому, хотівши дуже
подобатися моїй сусідці, Сташці Герман, я
вивчив польський *Отче наш і Богородицє* *Діво*, бо перед кожною лекцією в народній
школі Польщі, ми молилися і тисячі разів
я чув *Отче наш і Богородицє Діво*, з додат-
ками, як наприклад: *Аньоле Божи, стружу*
муй, Ти пши мнє завше стуй. Рано, вечур,
дзень і вноци, бондз мнє завше до помоци.
Стиеж души і цяла мего, запровадзь мнє
до жыця вечнаго. Амен.

Я став на коліна і почав польською мо-
вою *Ойче наш*. Я щиро молився, бачучи в
цій молитві мое єдине спасіння. І коли я
скінчив *Аменем*, сторож мій і кат крикнув:

— Пане сержанце, тен кабан модлі сев
по-польску...

— Дай му копняка і нех ідзе!

Боже, подумав я. Як хочу я цього копняка, щоб лише дозволили мені йти...

Коли, читачу, ви чули, як людина не боялася цівки револьвера чи кріса, не вірте йому. Не вірте, він говорить неправду. Коли на карті стоїть справа життя людини, ніхто не знає, до чого можна дійти, щоб лише жити. Може 13-літні того не знають, але мені було 25 років, як мене могли *роздувати* чи пак розміняти на кісточки, а я хотів жити. Я дуже хотів жити...

Нас вивів наш кат за двері, вказав рукою геть і застеріг, якщо ще раз попадете в руки, не знаю, що буде.

Разом з Богданом, який мовчав весь час, ми подалися до воріт, які із-за велико-го снігу не закривалися. Я підніс вгору руку і крикнув: — Нех жиє вольна Польща!

Це була моя заплата за право жити, і я не жалкую того донині, що таке сказав... Ми пішли далі в тому напримі, куди йшли, і я сподівався, що пустили нас іти, бо легше є розстрілювати ззаду, ніж просто в лиці. Начитався досить про практику бульшевиків, про ГПУ і НКВД...

До Оглядова ми дійшли над ранок. З опису Легенди ми знайшли хату Федя, нікого не питуючи, а по дорозі Богдан, Муха він проклята, думав я, насміхався з мене, що всім розкаже, як я Бога молив польсь-

кою мовою і як Бог мене послухав. Але СБ (Служба безпеки — поліція ОУН) не дуже буде радіти, що я польською мовою молив Бога. Ми сміялися, але гіркий то був сміх. Коли читаю тепер спогади фронтовиків, скільки то їм прийшлося нюхати дим зброї, я жартую:

— Якщо ви, друзі, нюхали порох, то я нюхав смерть. *Ойче наш* була моя зброя і перемогла, а нині, запиваючи спогади смачним австралійським пивом, кажу, що —

*Не родися красивим,
А родися щасливим...*

Що мене тепер, на старі роки турбує, це те, чому Бог вислухав мою польську молитву, а зігнорував мої українські прохання. Але, люблю це але, навіть тепер, коли є скрута, я звертаюся польською мовою до моого Ангела: — *Ангеле, слуго Божий*, будь при мені й тоді, коли я оце пишу, або як їду необережно моїм японським автом. Якби зібрати весь тягар моого страху від 1939-го до 1945-го, то, здається, мій страх і бажання жити переважило б те геройство, яким нині хваляться деякі мої знайомі. Бо я пережив тисячі тон страху й не зламався, мабуть, тому, що я хотів жити і польському молився до Бога...

Невже Бог є польноофіл!!!?

ПІДПІЛЬНА ДРУКАРНЯ ОУН — « ПРАГА » —

Про підпільні друкарні ОУН в часі польської, німецької і московсько-большевицької окупацій у нас було досі дуже мало відомостей. Наприклад, у «Нарисі історії ОУН» (том I, 1968), чи в «Похідних Групах ОУН» Лева Шанковського (1958) знаходимо зовсім скупі згадки, що такі друкарні існували і свою роботу виконували. Оце і все.

Тому, що я був деякою мірою причетний до тієї справи, почиваюся до обов'язку поділитися з українською читацькою громадою своїм спогадом про підпільну друкарню ОУН «Прага», який — у коротшій версії — був друкований в «У. Самостійнику» в 1957 р. Ще хочу відмітити, що на еміграції є тільки три особи, які були втасманичені у справу «Праги».

* * *

Коли після двотижневого вишколу, що відбувся зимою 1941 р. в селі Оглядові б. Камінки Струмилової (нині Камянка-Бузька, Львівської області) Крайовий провідник ОУН Іван Климів-Легенда, випровад-

жуючи групу людей до Макіївки на Донбасі, довідався, що я ранений в ногу і маю труднощі в ходженні *піхогою*, він рішуче спротивився моїй участі в цій «пожідній групі», мовляв — я буду тільки «колодою при нозі» іншим.

Я був тоді прикро розчарований таким рішенням Легенди. Всі десять моїх друзів з вишкільного курсу йшли, а я один мав залишатися? Невже так і не бачити мені Дніпра, Києва, Донбасу, Чорного моря, цілої *Великої України*, як це в нас у Галичині говорилося? Тоді я сердився, а нині ...смирно молюся за душу покійного провідника Легенди, який загинув закатований опришками Вірзінга у львівській тюрмі на вул. Лонцького, два роки після нашої «відправи», і за всіх десять моїх «щасливих» друзів, які пішли тоді без мене на *Велику Україну* і ні один з них живий не повернувся...

* * *

Але до речі. Коли Легенда почув, від мене, що в роках 1936-1939 я працював у друкарні Наукового Т-ва ім. Шевченка, при вулиці Чарнецького 26 у Львові, і знав добре складання черенок, він тільки руками слеснув і з ентузіазмом вигукнув:

— Чоловіче, та ми до зарізу потребуємо такого хлопа!

Тут він відразу занотував собі, а мені сказав, щоб я у середу вечером зайдов обов'язково на вулицю Руську ч. 18, на та-кий то поверх і в кімнаті «НН» чекав на чоловіка, який назве себе *Спартаком*, і від нього я дістану доручення та інструкції що маю далі робити.

Спартак (Микола Гошовський — як я згодом довідався) був центральною зв'язкою фігурою між проводом ОУН і відповідальними за окремі ділянки праці членами Організації. Через його руки були також виплачувані відповідні грошові суми на різні потреби, в тім і на закуп необхідних матеріалів.

Спартак насамперед доручив мені не-гайно стати формально на працю в одній із друкарень Львова. Визнаючись *на ринку*, я без вагання вибрав друкарню *Атляс* на вул. Зеленій, найбільшу в той час друкарню у Львові і, мабуть, у Галичині, якої директором був тоді українець Іван Мусій, старий *метрампаж* з друкарні НТШ. А післав мене туди з відповідними пору-ченнями директор графічного тресту, Си-львестер Сагайдак, козарлюга з довгими вусами, старий емігрант з ОСУЗ ще з 1920 року, великий фахівець друкарського ді-

ла. Головна мета моого затруднення в друкарні була ясна: я мав фахово підбирати шрифти потрібні для підробки різних документів для членів Організації, а також конфіскувати цинк для виробу необхідних кліш. Друкарня *Атляс* мала власну і найкраще у Львові устатковану цинкографію і клішарню. В той спосіб друкарня *Атляс* стала головним постачальником найбільш конечних засобів для підпільної друкарні ОУН, яку названо *ПРАГА*.

Перше приміщення для *Праги* точніше — для друкарської машини, було в хаті господаря К. в селі Мокре (назва ця умовна), в повіті Ж. З конспіративних зглядів її незабаром перенесено до самотньої хатини у віддалі одного кілометра від села, де жила бідна українська родина з багатьма дітьми. Це була справжня *хата скраю*, у дослівному й переносному значенні. Господар її, типовий галицький нуждар, не брав ніколи участі в будьякій організації, *політикою* — бодай назверх — ніколи не цікавився, тому й не привертав до себе й своєї хатини ніякої уваги ні місцевих селян, ні окупантських донощиків, які постійно вешталися по селах. Послужити національній Організації він радо погодився, відступаючи для друкарні малу, нужденну шопу коло хати.

Мій зв'язок з *Прагою* був дещо скомплікований. Я мав особисто доставляти до *Праги* готові до друку тяжкі плити з наскладаними мною текстами документів, лєтючок чи інших матеріалів. З таким вантажем я сідав, звичайно, на потяг на станції Клепарів у Львові і їхав до станції М. Кожна їзда була доволі рисковна, бо по тій лінії у той час йшли транспорти з нещасними жidами, призначеними на загибель у німецьких *млинах смерти*. Тому я мав завжди при собі фальшиві, добре підроблені документи, які свідчили, що я є на службі поліції, чи СС-ів, а то й Гестапа, і маю таке то доручення до виконання. Наприклад, одного разу — (ще й нині сміюся, як це згадую) — я мав збирати пір'я на подушки для поліції. На станції М. я висідав, зустрічався з людиною по псевду *Махно*, передавав йому свою важку течку чи валізку з цінним багажем для *Праги*, і спокійно йшов вперед, а він оподалік за мною. Дорога вела попри якийсь *Лігенафт*, де бували німці. Якби мене затримала яка біда, *Махно* мав відразу непомітно кинути вантаж з черенками десь в кущі чи сніг.

За кожним моїм приїздом, я оставав на місці, звичайно, кілька днів. Ночував у селі М., здебільша, в сіні на стриху, і ще досі здригаюся на згадку про ті *мільйони рево-*

люційних бліх, яких я тоді мусів годувати своєю кров'ю. Такі самі *вигоди* мали й інші друзі.

Залога друкарні складалася з трьох постійних працівників: *Тиміш* був директором, *Максим* — технічним керівником, а *Чорний* — працівником і охороною. Вхід до друкарні був відомий тільки небагатьом втасмниченим.

Пригадую собі той день, коли я вперше приїхав туди з роботою. Максим і Чорний, запровадивши мене на місце, запропонували мені з усмішкою:

— Ми на місці, просимо, заходьте.

Я розгублено розглядався, шукав очима в шопі і поза шopoю, прислухався, чи не почую приглушеного стукоту машини, і нарешті вирішив, що зі мною жартують. Але друзі мали вже серйозні міни.

Чорний відсунув стару січкарню, до підстави якої (згодом) була теж прив'язана коза, розсунув підстілку і показав на дошки під нею. Це були двері до друкарні. Відкривши їх, ми вступили в яму, завглибшки за два метри, з чотирма дерев'яними стінами, що надавали їй вигляду кімнати, чи радше комірчини, в якій — як мені сказав Тиміш, — спочатку тримали навіть картоплю, але вона почала гнити і тому її викинено. Сама друкарня була дуже доб-

ре законспірована. Щоб зайти до неї, треба було розсунути одну стіну комірчини.

Приміщення друкарні було розмірно невелике: 6 метрів на 10. Стеля її була не однакова. В місцях, де був склад паперу і зброї для евентуальної оборони, височина криївки була приблизно півтора метра. Там, де був стіл і машини, висота криївки була на два метри. Освітлення в криївці було карбідове. Всі машини і ніж до різання паперу були ручні, бо введення до праці моторів викликало б надто великий шум. Були дві друкарські машини: одна — мала, плоска, для друкування, друга, — вертикальна, т. зв. *Tigeль* з-німецька. Була ще маленька ручна машинка для друку карток і ніж-гільотина.

Згадані три друзі виконували всі роботи в друкарні, почавши від складання, кінчаючи на переплеті. Більші роботи, між ін. праця пок. Ярослава Старуха, що мала коло 120 сторінок, була складена на лінотипі у Львові і перевезена для друку до *Праги*. Журнал *Ідея і чин* був складений, друкований і зшиваний дротом таки в *Празі*. Крім періодичних публікацій, друковано тут постійно велику кількість різних летючок, відозв та закликів.

Не від речі буде тут згадати, що назва друкарні **OУН Прага**, коли вона стала ві-

домою, викликала в декого фальшиве перевірення, що ця друкарня справді була в столиці Чехії. Один із старих емігрантів, що прожив більшу частину свого життя в Чехії, доказував мені з запалом, вже тут, за океаном:

— Кажіть, що хочете, але чехи таки віддали нам великі прислуги в ході нашої визвольної боротьби, а як приклад, маєте й те, що офіціоз ОУН *Ідея і чин* був друкований ...в Празі.

Сердезі не прийшло на думку, що *Прага* може бути теж у лапках, а тими чехами були *наші брати* — Тиміш, Максим і Чорний.

Найтяжче стояла в нас справа з виготовленням потрібних кліш. Перше приміщення, де готувались кліші та відбитки документів, було біля станції Підзамче у Львові, недалеко фабрики Бачевського, іменно у приватному помешканні друга *Осипа* в хаті подружжя Панькових. Щоб не наражувати їх занадто, я зареєструвався, як *Ярослав Лаврович*, на вулиці Боймів ч. 4, і в цій хаті ми з *Осипом* переховували різні печатки та деякі документи. Сховок був у стіні, під килимом. Щоб не було підозри, ми, час до часу, платили *Шимоновій* (популярне львівське окреслення сторожих чи дружини дверника), щоб прий-

шла прибрати в кімнаті і в той спосіб наочно переконатися, що тут немає нічого підозрілого.

В іншому приміщенні, на вулиці Хоронщизни (яка за німців мала назву *Цу дер Гиген Гассе*), під числом 10, я фігурував уже, як *Фелікс Галицький* і переховував тут у печі цинк і револьвери.

А на ділі. я мешкав у кам'яниці на Кайзервальді, в українській родині панства Гринюків, на вул. Павлінів ч. 40. Вони знали добре, що я пов'язаний з підпіллям і все журилися, що *чорт знає*, куди я *пропадаю*. Знали теж, що в сусідній зі мною кімнаті студент медицини Іван Н. переховував наречену жидівку. Служниця п-ва Гринюків, Бася з Ясенова б. Бродів, ревно *гайцувала* наші кімнати взимі, бо знала теж, що *ті діти щось роблять для нашої України*.

Справа з клішами остаточно добре наладналася, коли ми зв'язалися з однією польською цинкографічною фірмою у Львові. Наша Організація в один час заплянувала випустити великий збірник пісень з нотами, який опісля й появився друком. І от з тим текстом наш добрий друг, нині вже покійний, *Слота або Вуйко* (Дмитро Баглай — «Спомини з революції») пішов, немов у пашу лева, до польської клішарні. Віддав замовлення, не говорив нічого про

зміст. Кліші виготовляли робітники-поляки без відома керівника цього підприємства, до речі, найбільшого у Львові. Вони, очевидно, зміркували добре, з ким мають до діла і чим та робота пахне. Ось що розповів мені *Слота*:

— Прийшов я по готові кліші, а Едик каже мені:

— Слухайте, ми вам помагаємо боротися з німцями, але може ви нам за те дасте якісь *Аусвайси*, бо може бути різно... *Веш, браце, як то ест: немци собе пуйдов, а ми зостанеми з українцами.*

Ніяких документів ми їм не дали, але виконану ними працю оплачували добре з каси ОУН, і співпраця з поляками продовжувалася.

Достава паперу для *Праги* у великій мірі спочивала на мені і *Слоті*. Купували ми той папір, де попало: у Львові, Станиславові, Золочеві, Коломиї, Krakovі. Приходили ми до складу з папером і говорили ділово, перегортаючи зразки різнокольорового паперу: *Оцей колір мені потрібний* (немов би інший нам не підходив). Це робило враження, що справа є цілком комерційна.

Вершком безличності була покупка *Слотою* паперу в німців. У збомбардований синагозі були замагазиновані сотки тонн газетного паперу у великих звоях.

Слота підплатив німця, що завідував тим складом. Німець радо продав папір, ще й пильнував, як ми його вивозили, щоб ніхто не перешкодив. На вулиці Льва Сапіги було підприємство, яке різalo нам папір, навіть не допитуючись, для кого це робиться.

Друкарську фарбу можна було купити тільки у Кракові, куди я часто їздив, щоб придбати також үсякі інші потрібні матеріали. У фірмі *Новіцкі і С-ка* я замовляв фарбу, наприклад, для державної друкарні в Золочеві. Фактуру мав зі собою. Надавши багаж на той сам потяг, я їхав з фарбою до Золочева, пляново обминаючи Львів і дійсне місце призначення. З Золочева фарбу перевозжено підводою до іншої місцевости, а щойно звідти до місця призначення. Це роблено тому, щоб у випадку *всити*, відвернути увагу навіть від району, в якому працювала наша *Прага*.

Відливання валців для машин, як також придбання гуми на запас було значно легше та менше рисковне.

До найтрудніших завдань належала достава паперу до друкарні та експедіювання готових друкованих речей. Все це робилося, звичайно, вночі в районі друкарні і вдень у Львові. Деколи німці на шляхах контролювали так докладно, що лише в

гною можна було будь-що *перепачкувати*. Однак перевезти наш багаж треба було обов'язково, отже винахідливість наших друзів, головним чином Тимоша, була дійсно неперевершена.

Окремою ділянкою у праці друкарні, що мусіла бути особливо законспірованою, було виготовлювання різних документів для потреб членів Організації. З тим завданням я часто їздив до *Праги*. Перша така пекуча потреба виникла тоді, коли німці почали видавати рожеві посвідки для переходу Дніпра. Ці посвідки були інші в Києві, інші в Дніпропетровську, ще інші в Кременчуку. Але ми з цим добре впоралися, потрібні посвідки *робилися* бездоганно і члени ОУН могли свободно сновигати через Дніпро в кожному місці. Більше того, навіть німецькі *Дудхлясшайни*, потрібні для переходу кордонів — до Райху чи до Чехії, були зразково виготовлювані в нашій *Празі*.

Добре собі пригадую, як то на початку 1943 р., по інтернуванні німцями легіону *Нахтігаль* в Білорусії, до Львова приїздили десятки наших вояків, яким пощастило втекти з німецьких рук, і ми їм усім виставляли знаменито підроблені документи. Мав я тоді велику честь зустрінутися теж з

сот. Романом Шухевичем і власноручно підписувати йому потрібні документи.

Відповідальним за виготовлення всіх документів був *Осип*, великий фахівець у цій галузі. Виготовлені ним документи були такі подібні до оригінальних, що нікому не могло прийти й на думку, що вони фальшиві. Власне, для тієї мети головно я й працював у найбільшій в Галичині друкарні *Атляс*, бо там можна було дібрати всі потрібні крої шрифтів. Ця праця йшла безперебійно аж до того часу, коли німці нарешті запропонували мені переїхати на більше *фатерлянд*ову працю в Німеччині.

КІНЕЦЬ ПРАГИ В МОКРІМ

Друкарня ОУН *Прага* впала, якщо не помиляюся, восени 1943 р. через фатальний (щоб не сказати глупий) випадок. Хоч як мало людей знато про неї, все таки хтось доніс українській поліції, що в районі, он там на горі за селом, крутяться по ночах якісь підозрілі типи і не раз їздять підводи. Тут треба пригадати, що це сталося після повних двох років існування друкарні.

Два українські поліцай зайдли вдень до хати, біля якої була друкарня, і застали

там Максима, що саме їв обід. Попросивши в нього документи і перевіривши показану ним довідку УЦК у Львові, поліцай запитали господаря, що робить цей чоловік у нього. Господар відповів, що це його знайомий зі Львова, який привіз дещо замінити за харчі. Поліцай задоволилися тим і почали виходити з хати. І тут сталося те фатальне. Максим, мабуть подумавши, що це якась провокація і що хата вже обставлена німцями, швидко вийняв револьвер з кишені і гукнув до поліцайв: *Руки вгору!* Поліцай блискавично обернулися і одночасно вистрілили з пістолів. На землю повалився Максим і ранений поліцай. Саме в тій хвилині Чорний, який був у підземній друкарні, припадково вирішив вийти на верх. Побачивши через щілини шопи, що в хаті є поліція, він швидко вбіг до хати, бо був знайомий з поліцаями. Все це сталося так скоро, що якби не надбіг Чорний, то другий поліцай був би вже застрелив господаря хати. Чорний запобіг тому, гукаючи: — *Не стріляй, це свій!*

Максим був смертельно ранений двома пострілами в живіт. Поліцай був ранений легше, він потім зголосив на команді, що сам ранив себе при чищенні кріса.

Того ж дня прибув Тиміш з району і вирішив, що *Прагу* треба негайно ліквідува-

ти, бо не було певності, чи другий поліцай не розповість про цей випадок непокликаним людям. Частину речей і всю родину перевезено відразу в інше місце, заздалегідь приготоване якраз на такий випадок. В черговому випуску *Ідеї і чину* була поміщена посмертна згадка про Максима разом з його світлиною (справжнє прізвище — Олійник).

Друкарня *Прага* знайшла своє нове приміщення десь в околиці Щирця. Я вже туди не приїздив, а папір та інші матеріали пересилав через друга Уласа, місцевого присадкуватого дядю.

ДВОЄ У КАМПБЕЛТАВНІ

Над містом налягла гроза. Десь там далеко на півночі спалахувало небо, немов попереджувало, що наближається буря. Долітала ледь чутна громовиця, що нагадувала Любуні і Романові недавню війну в Європі, а звуки грому асоціювалися з бомбардуванням, яке і Любуня і Роман пережили. Вона, немов, щось пригадуючи, дивилася Романові просто в очі і сказала:

— Які ми щасливі, що пережили війну і, мабуть, на долі моїй було написано, що зустріну я тебе, як ідеал того, про що мріяло мое молоде серце.

— Я не знаю, — продовжувала Любуня, — чого саме я хотіла, чи принца із казки, про якого оповідала мені люба матуся, чи того героя, що бачила молодою в кіно. Вона взяла Романову руку в свої теплі долоні, нахилилась і поцілувала її. Він же дивився на неї здивовано, бо всього очікував, але такий вчинок сприймав, як пошану дітей до старших, а впарі з тим в його уяві зринули образи, як старші жінки в його селі цілували в руку священика. З теплим почуттям він глянув у великі карі очі любуні й побачив у них дві великі слози, що немов коштовні брильянти, викоти-

лися на її шовкове, бліде від місячного сяйва, личко.

— Ти плачеш, Любунечко? — запитав.
— Чого це, Золотушко?

Вона потрясла головою, відкинула кивком золотисті кучері назад і сказала:

— Любий, я не плачу, це сльози радості. Я радію, що Бог послав мені тебе, тішуся, що моя задушевна мрія — знайти приятеля — здійснилася. Правда — ти не обманеш мене?.. Я чую, що щастя застукало у мое життя.

Роман встав, узяв руку Любуні у свої долоні, поцілував кінчики ніжних пальців і сказав:

— Ходім, зараз буде дощ.

Обняв її ніжні плечі, і вони пішли алеєю пустого парку у сторону, де можна було сховатися під навісами крамниць від близького дощу. Він хотів сказати їй щось гарне й оригінальне. На думку прийшов вірш поета. Із ніжністю Роман із відчутним хвилюванням у голосі сказав:

— Любочко, я не поет, віршів не пишу, але пам'ятаю слова одного, які я ніколи не мав змоги комусь сказати. Думаю, що коли поет Володя Сосюра це писав, він знов, що будуть колись на світі ти і я. Послухай, тобі я це кажу за посередництвом поета:

*Якби помножити любов усіх людей,
ту, що була, що є й що потім буде,
то буде ніч. Моя ж любов, як день,
не знають ще чуття такого люди.*

Любушка притулилася до Романа і сказала:

— Боже мій, як це гарно сказано. Яка шкода, що я ніколи не признавала поезії. Ти мусиш мене навчити любити її. Бо як можу я не любити поезії, як ти її любиш. Я хотіла б, щоб ти мене так кохав, як поезією.

— Любунечко, алеж ти, золота моя, не даєш мені скінчнити, ти слухай далі. Це не поет пише, а я беру це в нього і то с мої слова до тебе:

*Якби зібрати з неба всі зірки
і всі сонця з усіх небес на світі,
моя любов горітиме яркіш,
за всі сонця, на тисячі століттів.*

Слухай далі, Любунечко:

*Якби зірвати квітки з усіх плянет,
що іх вітрець під зорями колишє,
моя любов пахтішиме міцніше
над квіти всі, крізь років вічний лет.*

Роман, немов попадаючи в транс, пробував пригадати решту слів поета, бо Любуня тулилася до нього і, неначе зачарована, просила:

— А далі, що далі?

Роман продовжував:

*...Якби зібрать красунь усіх віків,
позв мене хай ідуть вони без краю,
Любуні я за них не проміняю,
ні одній з них не вклониться мій спів.*

— Ти не погніваєшся, Любунечко, коли я тобі скажу, що я зфальшував поета, бо його геройня звалася не Любуня, а Марія.

Роман замовк, обняв ніжну і деликатну постать Любуни, вона тулилась усім тілом до нього і казала:

— Скажи, а кому ще в житті твоєму ти рецитував цей вірш? Ти знаєш, я уб'ю тебе, як довідаюся, що ще хтось чув його від тебе. Кажу це тому, що я просто не вірю моєму щастю.

Роман узяв її гарненьку руку, поцілував пальці й долоню і сказав незрозумілі Любуні слова:

— Нехай всохне моя правиця, якщо забуду я тебе, Єрусалиме...

* * *

небо заплакало! Почав іти зливний дощ. А біля китайського ресторану юрміліс... люди. На підлозі їдалальні лежало тіло середнього віку людини. Скроні його голови вкривало посивіле волосся, а поруч тіла кров'ю полита була підлога. Лікареві швидкої допомоги косоокий китаець говорив:

— Вони сиділи й вечеряли. Раптом я почув крик: — ти брехун, ти обманець, ти не любиш мене, ти дуриш — це завелике щастя, щоб я могла у це повірити... Жінка ця ударила його ножем у груди, а він крикнув незрозуміле мені слово «Лю...» і впав біля столу. Ця жінка хіба божевільна...

А ранішні газети вийшли з великими наголовками: *Любовна трагедія! Чоловік загинув від удару ножа... Арештовано жінку, яку примістили у лікарні для божевільних...*

ДІД КОРНІЙ І ВНУК

На правому високому березі ріки Джордж, яка у Південному районі австралійського Сіднею із маєстатичним спокоєм жертвує свої води Тихому океанові, сидів у турецькій позі, з колінами під бородою, осмалений сонцем Дід Корній. Поруч нього, примостившись близько, лежав лицем до неба його чорнявий онук Марко.

— Сядь, Марку, — сказав дід, — і дивись, може й тобі придастися знати, якловити рибку.

Узявши в великі, потріскані од важкої праці руки, маленький гачок, він давав лекцію, як його прив'язати, щоб не зірвався, коли риба, що його клюнула, почне безнадійно пробувати зірватися з сильної нейлонової нитки.

— Береш у пальці лівої руки гачок, — продовжував дід Корній, — пропихаєш нитку крізь вухо голки, обмотуєш нитку двічі, пропихаєш крізь зроблену петлю і затягаєш сильно, щоб постав вузол, який не розв'яжеться сам у воді.

Марко дивився з зацікавленням на штуку зав'язувати линву до гачка. А коли дід скінчив, він вже не чекав дідових пояснень, як прилепити невеличкого черв'яка

чи хробака, щоб його у пошуках харчу зловила риба і клюнула на нього собі на смерть. Прив'язавши приманку, дід поклав на свою голову широкого, з трави плетеного, капелюха, бо сонце, хоч піднялося не більш, ніж на одну коцюбу, вже добряче жарило.

Щось ще собі під носом бурмотів дід Корній, але Марко вже не прислухався. А коли дід кинув гачка з приманкою у воду подальше від берега, він поклав линву на середину вказівного пальця, що мав сповнити ролю найстарішого сейсмографа. Бо треба ж сіпнути нитку так, щоб гачок з приманкою, який ковтнула риба, проколов мордочку риби і її в панічній гонитві зліва вправо і навпаки міг до себе притягнути рибалка Корній.

Чекаючи, щоб вона клюнула, дід, задивившись думками в минуле, згадував степ, де він родився, батьків своїх, братів, лани пшениці і чорняву Мусю. Бачив себе молодого, як купався у водах Інгульця і Дніпра, як виїздив на човні ловити рибу у Чорному морі, як зимою ходив з Мусею зрізати над льодом очерет, коли дніпровські плавні замерзали, щоб було чим у печі затопити і як з цієї сухої трави плела торби-кошики Муся. Ці кошки можна було продати в ярмарковий день у Хер-

соні й купити того хліба, який Корнійв батько колись продавав гарбами, десятками й сотнями пудів херсонським й одеським маклерам.

Щось сіпнуло гачком, і дід нагло потяг линву до себе. Витяг з води малу сріблисту рибку і, відчепивши її з гачка, сказав:

— Дурненька ти, ще замала, щоб лізти на сковородку, — й кинув маленького бріма назад у воду.

Начепивши нову приманку, зеленкуватого провна-креветку, дід знову закинув гачка у воду й віддався дальшим роздумам. Він пригадав той потяг, на який посадили власті-імущі його й Мусю й повезли далеко на північ. Пригадав, як він ловив рибу в Мурманській затоці, пригадав смак солоного від морських бризків хліба, як навчився їсти юшку з риби і той холод з голодом на березі Баренцового моря. А коли глянув на лежачого внука, спогад поніс діда Корнія до того непривітного барака, в якому в страху й тузі очікувала вагітна молода дружина Муся. І як, немов заплату за всі кривди й невигоди, обдарувала їх доля, наче квіткою на морозі, маленькою үсміхеною істотою, ику назвали Любцею.

А риба не клювала. Запізно вийшов дід ловити її, вона вже поснідала раніше, і те-

пер сита, на приманку уваги не звертала.

— Нема риби, діду? — спитав Марко.

Це немов розбудило діда з роздумів, він закрив фільмовий апарат у своєму мозку і тепер бачив лише чепурні хати на другому березі річки, широку річку і внука, який був наочним доказом того, що було і що тепер є.

— Будь вона проклята, — з сильним наголосом на «о», відповідаючи на Марків запит, сказав дід.

— Вставай, ідемо додому...

Поскладавши в кошик із пруття всі рибальські причандали, дід узяв онука за руку і вони пішли до авта, яке чекало на них.

— А ви, діду, не турбуйтесь, що не зловили нічого. Ми купимо риби в крамниці, а бабі скажемо, що це ви зловили...

— І в якого біса ти вдався нам і звідки в тебе така хитрість? — не сказав, але подумав дід. І привидівся йому маленький Корній з-перед сімдесяти років і баштан у селі Антонівка, де зловили його, як на місці злочину доїдав солодкого кавуна, бо був завеликий, щоб малий Корній зміг донести його до своєї клуні.

Хоч і не вловив дід нічого, настрій був добрий, бож побував він там, куди, мабуть, уже не донесуть його ні ноги, ні літки, ні кораблі. Дошкульно було лише, що

не міг собі пригадати, де то він читав слова мудрої людини, що *все, що минуло, буде любе...*

БРОВКОВА РОЗПОВІДЬ

Пізно вночі, задзвонив мій телефон. Це була пам'ятна для мене дата, коли я ще був найсміливішою людиною на білому світі. Коли підніс я слухавку, ніхто не відзвивався. Мабуть, хтось не мав відваги відзвиватися після півночі, а у мене відізвалися асоціації чи пак ремінісценції недавнього минулого.

Поклавши слухавку на своє місце, я засвітив світло й устав, а разом зі мною встав теж уже старий мій пес Бровко, який на старі роки живе зі мною. Він єдиний, з яким я не раз ночами всду завзяті й затяжні диспути. У нас те спільне, що він старий і я теж. У нього була молодість, і в мене вона теж була.

Однока погана Бровкова прикмета, це та, що він їсти не буде так довго, доки я його ввічливо не попрошу. Він махає хвостом від задоволення, все з'їдає і, як я крикну, насправді ж він знає, що крик цей удаваний. Між нами не лише пакт неагресії, але взаємна любов.

Я узяв в руки книжку, що лежала поруч і почав уголос читати:

*I ще я знаю злі страждання,
коли заціпивши вуста,
слозу розбитого кохання
поєт на пісню оберта...*

Бровко гавкнув на знак, що зрозумів, а тоді взявся розповідати мені про себе, а я поспішно записував, щоб нічого не пропустити.

Добре, чи зло я записав, може читач цієї розповіді скаже.

Автор

* * *

Коли і чому я народився — не знаю. Шерсть моя була біла, очі сірі, а лапи собачі. Дивись, який симпатичний маленький собачка, — казали люди, коли я ще ссав материнське молочко.

Ріс я в поганих умовах. Мою маму звали сукою й били погані діти, хоч мама моя була найкраща з-поміж усіх сусідніх собак. Коли я гарчав на пакосних дітей, вони сміялися з мене. Мама моя була не агресивна, вона відходила вбік, коли їй погрожували копняком, а я тягнувся за нею.

Та все таки я виріс, і за якісь там природні вальори виставили мене на собачій виставці, де люди підходили, гладили мене по голівці, пальцем лоскотали підборіддя й казали: *Ти лише глянь, яке чудове і симпатичне звірятко!*..

А одного дня зайшla оглянути нашу собачу виставку розкішно зодягнена пані, яка мала волосся, пофарбоване під колір пива. Вона підійшла до мене, нахилилася дуже близько до моєї клітки, а я підійшов до самої сітки, яка ділила нас від людей. Пані нахилилась зовсім близько до мене, так, що я побачив у її великих карих очах себе самого. Ми, пси, маємо інстинкти, і я,

дивлячись на міле лице, гладеньке мов оксамит, на її гарну зачіску й білі, мов сніг, руки з музикальними пальцями, захотів бути власністю цієї пані. Одним пальцем вона постукала мене в мордочку, і я не був здивований, як куратор собачої виставки підійшов до мене з невеличкою коробкою, узяв мене в руки і поклав у неї. Неприродно чесними словами він звернувся до мене, бо звичайно то він кричав на всіх псів, як ми скавуліли:

— Бровку, це твоя пані - Господиня, будь добрий і не принось нам поганої слави.

Моя Господиня, власниця моїх почувань і моєї шкіри, погладила мене по голівці, тоді потерла мої вуха й ласково сказала:

— Бровку мій, чудовий! Віднині ти мій, але чесним мусиш бути...

Як однорічний собачка я вже бачив різні руки, але таких красивих, як мала моя Господиня, я ще не бачив. Піднісши з коробки голову, я бачив, як моя сусідка, лябрадор-сучка, хвилювалася й скиглила в клітці, що мене забрали. Вона вже довший час гляділа на мене з любов'ю в очах, та мені було зовсім байдуже, я хотів мати господиню, хотів комусь належати, бути чиїмсь, а не стати дворняжкою, якого кож-

ночасно ганяли жорстокі школярі і якого мітлою гонив би з подвір'я, кожний двірник...

Моє собаче серце тріпотіло від радості, а Господня поклала коробку поруч себе на передньому сидженні в авті і звернулася до мене такою ніжною мовою, якої я досі не чув:

— Бровку, песику мій чудовий, ти єдина любов, яку можна купити за гроші. Ідучи сюди я й не думала, що трапиться мені така знахідка. — Лівою рукою вона гладила мою голову і хребет, а я пробував лизнути її смачні пальці. На поворотах коробка перехилялась вперед, і Господня притримувала її лівою рукою, що й давало мені змогу знов лизати її пальці.

Не маючи досвіду їзди в авті, я боявся і тихо скавулів, на що Господня заговорила до мене:

— Не хвилуйся, Бровку, ти будеш щасливий, я люблю тебе, я давно шукала біленького песика, такого, як ти, і неочікувано знайшла тебе.

Я тоді переставав скавуліти, сидів спокійно й впевнено, міняючи час від часу позицію, чи підносив голову подивитися, чи Господня є біля мене.

— Не хвилуйся, Бровку, вже недалеко, зараз будемо вдома, — чув я.

Приїхавши на місце, Господиня взяла мене в коробці до хати, на мене вже чекало там чисте лігло в великій картоновій коробці. Господиня поклала мене в нього й заговорила:

— Бідний, розумний мій Бровку, я визволила тебе з клітки, ти будеш вільний, ситий і вдоволений. Ти приніс радість мені і то не за велику ціну, але ти мусиш бути чемний. Пакостити в моїй хаті невільно. Лишивши мене самого в коробці-ліжку, Господиня почала знімати з себе одяг, а я, піднісши голову, пильно спостерігав. Я побачив її біле, мов папір, тіло, бачив, як вона натирала своє гарненьке лице білим кремом, а, коли лягла в ліжко, я не витримав, вискочив з коробки, плигнув на її ліжко і пробував її лизнути. Вона взяла мене на руки, вказівним пальцем вдарила легко по мордочці і сказала, що зараз прийдуть діти і я познайомлюся з ними. На згадку про дітей, я остиг, бо мав уже з ними невеличкий досвід: як не копне ногою, то бодай потягне за хвіст.

В кімнату зайшли хлопчик і дівчинка, яка перша звернула на мене увагу.

— Мамо, — спитала вона, — а як ми будемо звати песика?

— Бровко, Марюсю дорога. Клич його Бровком, Петрусю.

Маруся погладила мене по хребті, а Петрусь сунув пальця в рот, а тоді сказав:

— Мам, цей песик справжній джентельмен, він не кусає пальця, а полизав його. О, дивись, Бровко простягає до мене лапку, немов привітатись хоче.

Хоч я й пес, але я теж хотіа ласки. При дітях Господина подала мені смачну вечерю — м'ясо, якого діти не доїли і наляла мисочку молока, яке я жадібно випив й миску вилизав...

— О, так, так, таким ченним треба бути, Бровку, — казала Господиня. Знову взяла мене на руки, притиснула до себе із словами, що вже час спати, поклала мене у моє лігво.

Петрусь і Маруся одягли піжами й посідали на ліжку біля Господині, а я спідлоба поглядав, що діється. Господиня прочитала їм казку і сказала йти спати. Як тільки вони вийшли з кімнати, я знов вискочив з коробки і плигнув на ліжко Господині, щоб ще разочок лизнути її тіло.

Вона заслонялась руками, які я жадібно лизав. Вона зловила мене і, вже не встяючи, поставила на підлогу й легко долоно дала мені ляпаса з словами:

— Час спати, Бровку! Ану біжи в своє ліжко.

Я, опустивши голову і хвіст, попростував до моїого ліжка. Я довго не міг заснути й чув віддихи Господині, та ходження Марусі й Петрика в їхній кімнаті. Коли вночі Господиня вставала, я вискакував з ліжечка також, вітався з нею, облизуючи її ноги, а вона лаяла мене по-добрячому, що я такий самий нечесний, як Петрусь.

Мене носили на руках, мене показували гостям і мене привчила Господиня, щоб я вранці в зубах, приносив їй до ліжка її одяг, штанці, нагрудники, які пахли мені так, як кущ жасміну, що ріс у нашому містечку. Іноді вранці Господиня брала до себе в ліжко свого сина, пестила й цілувала його, а я, сердяччись, що не мене, ходив по кімнаті, злегка гарчав, бо собачі ревнощі розпирали мене.

У дні, коли Господиня не йшла до праці, вона вставала з ліжка пізніше звичайного і, поки йшла голою купатися, брала мене на руки, пестила, гладила мою спину і стискала мордочку притуливши мене до своїх пухких, запашних грудей, які видавалися мені м'якими свіжими булочками, ще й з родзинкою посередині. З радості я лизав її лицезрі, шию й циці. Вона йшла до ванни, а мене випускала на двір побігати.

Ми жили недалеко парку, в якому бувало багато моїх родичів. Всетаки до жорс-

токих німецьких вівчарок я не підходив: їм не подобалася моя шовкова біла шерсть — самоїда. Те ж саме було і з бульдогами та лябрадорами. З усіма ними ніяк не нав'язувалися дружні стосунки, зате мило үсміхалися до мене французькі, модерно пострижені пуделі, що їх, як правило, водили на прив'язі і, коли я підходив до сучок, які мене зокрема вабили своєю жіночістю, їхні господині відгонили мене, навіть пробуючи копнути ногою.

Я боявся забігати далеко від моєї хати, все зиркаючи оком, чи не вийшла на ганок моя Господиня, бо я зінав, що в її вільний день, після купелі, вона буде купати й мене. І коли нагло я чув заклик, Бровку!, я забував про найкращу сучку-пуделя й напростиць біг так скоро до моєї любої Господині, ніби за мною гналися десять огидних мені вовчурів. Господиня картала мене за мою неуважність при перебігу вулиці й грозила:

— Дурнику ти мій, одного дня переїде тебе авто, і що я буду робити без тебе?

Одним пальцем брала мене за мій шкіряний нашийник і, завівши у ванну, ставила мене в неї й, поливши мою спину якоюсь мазюкою, намилювала мілом й вимивала з ніг до голови. Часто попадала мені ця мазюка в очі, і я крутив головою й скакав

вулів, але приемно було, коли Господиня занурювала мою мордочку в чисту воду і сухим рушником протирала мої очі. Ця операція кінчалася тим, що вона завивала мене у великий рушник і несла до моєї завжди свіжої постелі. Іноді ще розчісувала мое волосся густою щіткою й ласкаво промовляла:

— Всі ви, хлопці, однакові, набігаєтесь за дівчатами, аж вовна в куски збивається.

Я намагався лизати руки Господині, які вона пробувала все ховати, кажучи:

— Ти ж бачиш, що я тільки що купалася, не нализався пудлиці, то мені спокою не даеш.

Вона давала мені якусь таблетку, і я ковтав її запиваючи молоком, що було мені налляте у мисочку. Господиня йшла до кухні, а я бігав довкола неї й ухитрявся бодай її ногу лизнути. А коли на сковородці жарилося щось смачне, запах його забивав мені віддих. Але я знав, що, сівши їсти, моя люба Господиня покладе і мені на тарілочку кусень шинки й ласкаво, але з рішучістю в голосі скаже:

— А тепер біжи геть, я їсти хочу.

Я вмощувався в куті м'якої канапи, бо знав, що після сніданку, Господиня сяде біля мене й, слухаючи музику, буде не тільки гладити мене, але й куйовдити мою

шерсть на голові, що було для мене великою приємністю, або буде тиснути пальцями мій хвіст, щоб я гарчав.

Мені здавалося, що вона любить мою собачу мову, а коли музика ставала швидка, у такт, Господиня брала мене на руки і приголубивши до своєго шовкового личя, крутилася зі мною під звуки музики. Навіть коли дзвонив телефон, вона, сівши, плескала себе по стегнах і кликала пальцем, щоб я розсівся у її придолі. Говорячи, вона ніжно пестила мене, відкидала свою голову назад, кладучи її на спинку канапи, а я ставав на задні лапи й намагався лизнути її лице. А коли вечерами сходились гості, на мене майже не зважали. Одна тільки Господиня й тоді не забувала мене. Вона кликала:

— Бровку, де ти?

Я заклопотано вилазив з-під ліжка, де було темно і спокійно і де вже ніхто не міг стати мені на ногу.

— Ану, покажи, — казала до мене Господиня, — який ти чемний у мене.

Я ставав на задні лапи, а передніми махав так, як би я плавав у воді. Гості сміялися, а Господиня сяла з радості, що має такого розумного і чемного песика.

— Ну що, ну що? — повторювала Господиня, — а у відповідь часто чула грубу-

вату відповідь:

— Любуню, — так люди звали Господиню, — ти віддай його до університету, може напише дисертацію на тему *Із собачого пункту бачення?*

Я гавкав, а мудрагель, що радив мене віддати до школи, сміявся, що я навіть англійську мову знаю, мовляв, каже *Гав-гав ду-ю-ду?..*

* * *

Отак жив я роками в розкоші, у щасті. Та я чув, як люди між собою розмовляли, що *у щастя коротке життя.*

Дурні ви, — думав я моїм собачим розумом. — Так довго, як є на світі моя Господиня, моє собаче майбутнє досмертне, а відомо, що щасливі пси дуже довго живуть, бо вони невибагливі: трохи людської любові, моєї собачої любові, миску їди, і світ зупинитьсв, щоб ми в щасті існували.

У літні місяці моя Господиня брала мене з собою й возила у далекі краї, де будинки були такі високі і було довкола так багато води, що я скучав за домашнім теплом і тими моментами, коли у вільні дні Господиня тулила мене до свого тіла, яке пахло жасміном і свіжо спеченими булочками. Я навіть звик до людської мови, і ко-

ли приходив до нас знайомий, який звав мою Господиню Булочкою, я гарчав на нього по-дружньому. Бож хіба ви не знаєте, що пси ще більше ревниві, ніж закохані любовники???

Однакче на моїй собачій долі інакше було записано, ніж я очікував. Якраз тоді, коли мені поставили лакоминку на тарілку з нагоди десятиріччя із дня, в якому ощасливила мене Господиня, мені дозволили збігати до парку й потішитися весняною погодою.

На прогулянці в парку, на шкіряній прив'язі, кроками мадонни проходжуvalася свіжко пострижена пудель-сучка, яка вже здавна кидала погляди в мій бік. Я кинувся перебігти вулицю, та, немов грім з неба, де не взялося швидке маленьке авто, і я попав під його колеса. Я скавулів у судорогах, лежав посеред дороги і кидав очима в бік нашого дому, чи не вийде й не побачить моєї трагедії моя Господиня. Та марні були мої собачі надії. До мене підійшов рослий і суворий поліцист, узяв мене за хвіст і мов дохлого, кинув в авто. Це був єдиний момент у моєму житті, коли я мріяв знати людську мову. Єдине, що хотів сказати людям: завезіть мене до моєї чудової Господині, і її ласкаве слово дасть мені силу побороти мої поранення. Та мене

повезли до великого будинку, де були сотні великих кліток, а в кожній з них був член моєї собачої раси: дворняги, самоди, вовчурі, пінчери, бульдоги, пуделі, дальмати, ямники та десятки інших, породи яких я сам не знав.

До мене підійшов чоловік у білому халаті, він потряс мою голову, оглянув усі чотири лапи і, вийнявши довгу голку, вколов нею мене. Я втратив притомність і не знаю, що було далі. А коли знову ожив, побачив, що біля кожної клітки стоять гуртами люди й розглядають собак. Мені здавалося, що ось зараз підійде до мене моя Господиня і скаже:

— Бровку, дурнику мій, як же це ти був таким необережним? Ну добре, що живий. Вилижешся з ран і більше тебе на вулицю не випушу.

Але минали тижні, місяці і, хоч до моєї клітки підходили різні люди, навіть мою білу шерсть хвалили, а Господині не було.

— Мабуть, думає, що я вже не живу, — міркував я собі.

Мої задні ноги були в гіпсі, і ними я лише совгав, бо кроки робили лише передні лапи. Я часто відчував голод і невигоду в немітій клітці, але чимдалі я починав уже добре ходити, і мене випускали з клітки на волю. Деяких моїх сусідів люди забира-

ли з кліток, і вони вже ніколи не поверталися.

Аж одного дня до моєї дротяної клітки несподівано підійшли двоє, і жінка сказала до чоловіка:

— Ти ж подивися, б'юся об заклад, що це Бровко Любуні або точно такий, як він.

Вона озвалась до мене:

— Бровку, Бровку, це ти Бровко?

Я радісно завиляв хвостом, почувши своє ім'я.

— Так, то це він, — сказала жінка у великому соняшному капелюсі. — Дивись, чоловіче, я кличу його Бровком, і він реагує, признається. Дивись, це ж у нього була жовта пляма на лівій лапі. Це точно Бровко.

Для мене ця людська назва була благородною музикою, і я надіявся, що ці люди, яких я собі зовсім не пригадував, скажуть Господині, що я живий, і чекаю у собачій лікарні вияву людського серця, радіючи, що я вижив...

Але не так сталося. Вони покликали чоловіка, який подавав нам їжу й запитали його, чи можуть забрати мене для себе.

Пан у краватці розкрив портфель, дав людині в білому халаті банкнот, а той приніс невелику дротяну клітку і, посадивши мене в неї, віддав пані з великим на голо-

ві капелюхом. І, як на диво, привезли мене до місця, де я пізнав наш парк. Ці самі дерева, ці самі хідники і цей самий майдан, де бавилися діти, які завжди пробували до мене заговорювати і яких я, як правило, боявся, щоб не смикали мене за хвіст або не скубали білої шерсти.

Мене покупали, дали поїсти, поклали на шию ремінець, і я, все ще обережно стаючи на ліву лапу, почав ходити по чужій мені кімнаті. Кілька днів мене не випускали з кімнати, але прив'язували на подвір'ї до дерева біля паркану, крізь щілини якого я бачив, як моя давня знайома, пудель-сучка стрибала сюди й туди. Я гавкнув до неї, і вона впізнала й наблизилася до мене. Від неї я дізнався, що в хаті з ганком, де я колись жив, був після мене великий і чорний лябратор, але він ніколи не був задоволений і нібіто навмисне кинувся під авто, яке його забило на смерть. Я дізнався також від антонети-пудлих, що моя Господина іноді проходжувалась невеселою парком і усміхалась до спокійних собак. Дізнався, що тепер у неї є великий чорний кіт Васька, сліпий на одне око і дуже злий, сичить до кожного, не лише до пса, але й до інших, але білих котів. Сказала Антонета, що Васька-злодій і на-

віть у її господині, зайшовши одного разу, з ів на столі сало.

У моїй собачій голові не могло поміститися те, що Господиня живе з котом Ваською, який краде чуже сало. Тож, коли моя сучасна господиня почала випускати мене до парку, я вирішив забігти до моєї справжньої Господині. Набравшись собачої відваги, з тремтінням у серці, я однієї неділі забіг на веранду Господині.

Ви певно знаєте, що пси довше пам'ятають свою хату, ніж люди. Моя Господиня якраз вийшла з ванни і я, ласкаючись, почав лизати її ноги. Вона здається пізнала мене і скрикнула:

— Боже, невже це ти воскрес із мертвих, мій Бровку? Вона, незодягнена, узяла мене, так як колись, на руки, пригорнула до свого тіла й заплакала так жалісно, що я не радий був, що зайшов. Вона тулила мене до себе, лише бракувало мені того відчуття, яке колись було. Із її двох булочок на грудях, була лише одна, а на місці другої була видна велика близна, з-під якої стирчало грудне ребро.

— Знаєш, любий мій Бровку, — почала говорити Господиня, — у мене, чи не за те, що я тебе не допильнувала, вирізали раком просяклу ліву цицю.

Я сидів посеред чужої тепер для мене світлої кімнати і скавулів, бо Господиня була невесела, а своїм носом я чув сморід лйової свічки, точно такий, як у пивниці моєї нової господині.

Я приязно гавкнув до знайомого мені м'якого стільця і вибіг на подвір'я, щоб не чути більше запаху чорного кота Васьки, який панував у цій колись наповненій любов'ю кімнаті.

Я довго не міг йти в нової господині, бо не міг позбутися запаху свічки, який панував у домі моєї колись справжньої Господині, яка тепер жила у моїх очах скалічена, з вирізаною цицею, і, мабуть, уже ніхто не звав її Буличкою...

ЗМІСТ:

Сторінка

Моя Болгарія	7
День такий, як інші	13
Бога нема!!!	27
Отченаш врятував життя	37
Підпільна друкарня ОУН <i>Прага</i>	47
Двоє у Кампбелтавні	63
Дід Корній і внук	69
Бровкова розповідь	75

ЦІНА: \$ 3.00